

University of Groningen

Disfunctioneel Geweten en Morele Incompetentie bij Psychopaten

Vujosevic, Marijana

Published in:
Algemeen Nederlands tijdschrift voor wijsbegeerte

DOI:
[10.5117/ANTW2017.3.VUJO](https://doi.org/10.5117/ANTW2017.3.VUJO)

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2017

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):
Vujosevic, M. (2017). Disfunctioneel Geweten en Morele Incompetentie bij Psychopaten. *Algemeen Nederlands tijdschrift voor wijsbegeerte*, 109(3), 273-288. <https://doi.org/10.5117/ANTW2017.3.VUJO>

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Disfunctioneel geweten en morele incompetentie bij psychopaten¹

Marijana Vujošević

ANTW 109 (3): 273–288

DOI: 10.5117/ANTW2017.3.VUJO

Abstract

Psychopaths' Dysfunctional Conscience and their Moral Incompetence

I develop here a Kantian framework for understanding conscience in order to examine whether moral flaws of psychopaths are traceable to their dysfunctional conscience. When understood as the reflective capacity for moral self-assessment that triggers certain emotional reactions, conscience proves to be a fruitful tool for explaining psychopathic moral incompetence. First, I show how the unrealistic moral self-assessment of psychopaths affects their competence in judging moral issues and in being motivated to act morally. I then highlight how focusing on this specific rational deficit of psychopaths significantly modifies the status of rationalism within the contemporary dispute as to whether psychopathy supports sentimentalism alone.

Keywords: conscience, moral self-assessment, psychopathy, rational deficit

Introductie

Psychopaten worden gewoonlijk omschreven als individuen zonder geweten. Zelfs wanneer we deze omschrijving zouden afzwakken door te stellen dat ze een onderontwikkeld geweten hebben, is het van belang om uit te leggen welke invloed deze afwijking heeft op hun competentie om morele kwesties te beoordelen en gemotiveerd te worden om moreel te handelen.

Ondanks dit gangbare beeld van psychopaten, wordt hun geweten niet

¹ Dit essay is gebaseerd op een artikel dat eerder werd gepubliceerd in *Philosophical Psychology* (2014), online te raadplegen op: <http://www.tandfonline.com/10.1080/09515089.2014.983221>.

zorgvuldig bestudeerd door experts in psychopathie. Hoewel Robert Hare (1993) zijn boek *Without Conscience: The Disturbing World of Psychopaths Among Us* heeft genoemd, beschrijft hij slechts kort het geweten en benoemt hij het niet als een van de diagnostische criteria in zijn *Psychopathy Checklist – Revised*.² Hetzelfde geldt voor James Blair, die in zijn onderzoek weinig oog heeft voor het geweten.

Ook in de huidige literatuur omtrent morele psychologie wordt het geweten verwaarloosd. Zo wordt het geweten zelden benoemd in het debat over de immoraliteit van psychopaten tussen rationalisten en sentimentalist. Sentimentalisten proberen aan te tonen dat het bestaan van psychopaten bewijs vormt voor hun these dat emoties noodzakelijk zijn om moreel te oordelen; hiermee zetten ze zich af tegen rationalisme. Jesse Prinz (2006), bijvoorbeeld, beweert dat morele oordelen gebaseerd zijn op emoties en Shaun Nichols (2002: 301) concludeert dat het gebrekkige vermogen van psychopaten tot het vormen van morele oordelen voortkomt “uit een tekortkoming van het affectieve systeem”. Rationalisten proberen aan te tonen dat er in dit geval ook sprake moet zijn van een rationele tekortkoming. Ook als ze hierbij gebruik maken van Kants morele theorie, besteden ze geen aandacht aan zijn begrip van het geweten.³ Net als sentimentalisten lijken rationalisten aan te nemen dat het geweten niet een van de onderliggende oorzaken van het morele gebrek van psychopaten is.

Gebaseerd op een opvatting over het geweten uit het werk van Kant, presenteer ik in dit artikel een theoretisch kader om van daaruit te onderzoeken wat het betekent om te beweren dat psychopaten een disfunctioneel geweten hebben en of hun morele gebreken toe te schrijven zijn aan hun geweten. In *sectie 2* geef ik een schets van mijn interpretatie van Kants opvatting over het geweten, waarin het geweten gekarakteriseerd wordt als de reflectieve vaardigheid van morele zelfbeoordeling.⁴ In *sectie 3* laat ik zien hoe deze onderontwikkelde vaardigheid van morele zelfbeoordeling kan verklaren waarom psychopaten niet daadwerkelijk moreel oordelen en waarom ze moreel ongevoelig zijn.⁵ In het corpus van empirische en theo-

2 *The Hare Psychopathy Checklist – Revised* beschrijft de kernsymptomen van psychopathie, zoals een gebrek aan empathie en schuld of spijt, egocentriciteit, een excessief gevoel van eigenwaarde, oppervlakkig affect, pathologische leugenachtigheid, ondermaatse gedragsbeheersing, onverantwoordelijkheid en een onvermogen om verantwoordelijkheid te nemen voor het eigen handelen, alsmede gedragsproblemen in de vroege jeugd en antisociaal gedrag als volwassene (Hare, 1991).

3 Zie bijvoorbeeld Heidi Maibom (2005) en Jeannette Kennett (2002; 2010).

4 Zie Vujošević (2014).

5 Onder morele oordelen versta ik hier louter de oordelen die een person velt over zijn of haar eigen handelingen in feitelijke situaties.

retische literatuur over psychopathie identificeer ik deze specifieke rationele tekortkoming door aan te tonen dat het een mogelijke verklaring is voor de morele incompetentie van psychopaten. In *sectie 4* belicht ik op welke manier het bespreken van dit deficit de status van rationalisme wijzigt binnen het huidige debat over de vraag of psychopathie slechts sentimentalisme bevestigt. Met andere woorden, ik stel een nieuwe manier voor om rationalisme te verdedigen.

1 De Kantiaanse opvatting van het geweten

Volgens de Kantiaanse opvatting is het geweten het vermogen tot morele zelfbeoordeling dat bepaalde emotionele reacties teweegbrengt. Hierbij moet niet gedacht worden aan een soort morele intuïtie, noch aan zekere zelfevaluerende gevoelens.⁶ Volgens Kant zijn we niet in staat om op grond van onze gevoelens te bepalen of een handeling moreel juist of onjuist is en hij stelt het geweten ook niet gelijk aan schuldgevoel en opluchting. In plaats daarvan beschrijft Kant het geweten als ‘de innerlijke rechter’ die ‘het vonnis van geluk en lijden uitspreekt als de morele resultaten van de handeling’ (M 6: 438n).⁷ Door morele beschuldiging of ontheffing verbindt het geweten een bepaald gevoel aan een handeling. Wanneer we ons realiseren dat een van onze (actuele of potentiële) handelingen moreel juist of onjuist is, bevinden we ons in een positie om te bepalen of we onszelf verantwoordelijk moeten houden voor de handeling in kwestie. Het geweten bezorgt ons gevoelens van schuld of juist opluchting.

In Kants optiek is het geweten ‘het vermogen (van een individu) om zich bewust te worden van de morele juist- of onjuistheid van al zijn handelingen’ (AF 18: 579). Het is een vorm van moreel zelfbewustzijn die algemene morele kennis veronderstelt. Zonder het geweten zouden we weliswaar in staat zijn om oordelen te vellen over de morele (on)juistheid van handelingen in het algemeen, maar we zouden deze oordelen niet op onszelf kunnen betrekken. We zouden dan amorele egoïsten zijn, omdat

6 Volgens Paul Thagard en Tracy Finn (2011: 150) bijvoorbeeld, is ‘het geweten een vorm van morele intuïtie’, terwijl Grazyna Kochanska en Nazan Aksan (2006) schuld beschouwen als de emotionele component van het geweten.

7 Verwijzingen naar Kants werken worden gemaakt volgens de paginering van de *Akademie Ausgabe* en het volgende afkortingsschema:

M: *De metafysica van de zeden*

R: *De religie binnen de grenzen van de rede*

AF: *Aantekeningen en fragmenten*

we niet zouden kunnen accepteren dat morele standaarden op ons van toepassing zijn door het aannemen van morele maximes. Met andere woorden, we zouden niet in staat zijn onszelf te beperken tot het stellen van moreel verplichte doelen.

Kant definieert het geweten verder als 'het zichzelf beoordelende morele oordeelsvermogen' (R 6: 185). Volgens Kant worden handelingen beoordeeld op grond van maximes en in oordelen van het geweten evalueren we niet alleen onze wijze van handelen, maar ook de manier waarop we de morele (on)juistheid van onze handelingen bepalen. In het evalueren van ons handelen beoordeelt het geweten ook of we voldoende zorgvuldig hebben onderzocht of onze handelingen moreel juist of onjuist zijn. In het bijzonder gaat het hierbij om de vraag of we voldoende rekenschap hebben gegeven van de subjectieve condities op basis waarvan ons morele oordeel tot stand is gekomen. Tot deze subjectieve condities, die hun oorsprong vinden in de psychologische constitutie van elk individu, behoren gevoelens, gewoonten en belangen die onze oordelen kleuren. Door dit zelfonderzoek toetsen we ons oordeelsvermogen op onpartijdigheid – we evalueren de wijze waarop we onze maximes hebben aangenomen (of willen aannemen).

Het vaststellen van de subjectieve geldigheid van onze oordelen geschiedt ook door middel van het geweten. We stellen ons hierbij de vraag of we iets daadwerkelijk voor waar houden. Vanuit Kantiaans oogpunt is het voor moreel handelen noodzakelijk om integer te zijn in het evalueren van de beweegredenen voor onze handelingen, terwijl het aanvaarden en opvolgen van voorgeschreven regels alleen volstaat voor 'rechtmatig' handelen (zoals Kant dat begrijpt). In plaats van het louter accepteren van deze regels, moeten we ervan overtuigd raken dat een voorgenomen handeling niet moreel onjuist is.

Het bovenstaande kan geïllustreerd worden aan de hand van Kants voorbeeld van een inquisiteur 'die recht moet spreken over een van ongelooft betichte zogenaamde ketter' (R 6: 186). Als hij deze persoon ter dood veroordeelt, volgt hij slechts de regels van het geloof. Daarbij zou hij tekortschieten in het gebruik van zijn geweten; hij zou niet alles in het werk stellen om te bepalen of zijn overtuiging moreel juist is. Zijn geweten zou geen definitief oordeel vellen over zijn drijfveren. Zelfs als het handelen van de inquisiteur in overeenstemming zou zijn met toentertijd sociaal geaccepteerd gedrag, dan nog zouden zijn drijfveren – en derhalve zijn handelen – strikt genomen niet moreel zijn. Het geweten brengt ons tot overtuigingen die op een andere wijze ondersteund worden dan de overtuigingen van de inquisiteur.

2 Psychopaten en morele zelfevaluatie

Aan de hand van een analyse van enkele onderzoeksresultaten op het gebied van psychopathie en discussies in de literatuur over morele psychologie, toon ik in deze sectie aan dat de hierboven uiteengezette theorie van het geweten in overeenstemming is met empirische gegevens en daarnaast bijdraagt aan een beter begrip van de incompetentie van psychopaten om morele kwesties te beoordelen en juist gemotiveerd te worden om moreel te handelen.

2.1 Onrealistische zelfevaluatie, gebrek aan schuldgevoel en verzuim om verantwoordelijkheid te nemen

Op grond van de Kantiaanse opvatting van het geweten is de gebrekkige gewetensfunctie van psychopaten hun verminderd zelfreflectief oordeelsvermogen. De bewering dat het geweten van psychopaten niet naar behoren functioneert betekent dan ook dat het probleem met het beleven van schuldgevoelens dat psychopaten consistent vertonen, voornamelijk veroorzaakt wordt door hun beperkingen op het gebied van zelfbeoordeling of zelfevaluatie: ze zijn geneigd te geloven dat ze onschuldig zijn.

Hoewel discussies over onrealistische zelfevaluatie gemeengoed zijn in de literatuur over psychopaten, is er vooralsnog niet nader aandacht besteed aan het verband tussen onrealistische zelfevaluatie en problemen met het ervaren van schuldgevoelens.⁸ Dit verband is ook niet grondig bestudeerd door enkele filosofen die Kants ethiek gebruiken om zich te verweren tegen de stelling dat de immoraliteit van psychopaten uitsluitend sentimentalisme ondersteunt. Zo benoemt bijvoorbeeld Heidi Maibom (2005: 253) de moeilijkheden met zelfevaluatie die psychopaten tentoon spreiden, maar gaat ze niet in op hun vermogen om hun morele waardigheid en de daarmee corresponderende emotionele reacties te beoordelen. Jeannette Kennett (2002: 349-357) behandelt dit verband ook niet, ook al geeft ze aan dat autistische individuen wel in staat lijken te zijn tot introspectie en reflectie op hun eigen gemoedstoestand en dat ze – in tegenstelling tot psychopaten – blijf geven van moreel gevoel in Kantiaanse zin.

Auteurs die zich afzetten tegen rationalisme, gaan doorgaans niet in op zelfevaluatie, noch op het geweten. Zo stelt Prinz (2011: 215) dat stelen schuldgevoel opwekt en dat dit gebeurt doordat we een dispositie hebben

8 De studie van Philippi en Koenigs (2014) is de enige die ik aantrof waarin de mogelijkheid wordt onderzocht dat verminderde zelfreflectie bij psychopaten een verklaring kan vormen voor hun gebrek aan schuldgevoel.

gevoelens van zelfverwijt te ervaren wanneer we stelen. Onderliggende emotionele disposities brengen bepaalde emotionele reacties in ons teweeg; schuldgevoel is dus niet gebaseerd op de loutere overtuiging dat we schuldig zijn, zoals rationalisten ons willen doen geloven.

Het probleem kan echter ook gelegen zijn in het geweten van de psychopaat, waarbij het geweten begrepen wordt als de capaciteit die vereist is om gevoelens van ongenoegen te verbinden aan de eigen wandaden (hetzij verricht, hetzij overwogen). Deze hypothese is in overeenstemming met onderzoeksresultaten die erop duiden dat individuen met een hoger aantal psychopathische kenmerken hun zelfopvatting minder vaak baseren op morele eigenschappen (Glenn, Koleva, Iyer, Graham & Ditto, 2010). Door de activiteiten van ons geweten kunnen we op onszelf reflecteren en onze morele waardigheid bepalen; de oordelen van het geweten beïnvloeden ons zelfbeeld en veroorzaken bepaalde gevoelens. Dit gaat echter niet op voor psychopaten. De wijze waarop zij zichzelf zien blijft hetzelfde, ongeacht wat ze doen.

De voorgestelde verklaring wordt ook ondersteund door de resultaten van een studie naar psychopathische persoonlijkheidskenmerken, cognitieve dissonantie en attitudeverandering, uitgevoerd door Ashley Murray, James Wood en Scott Lilienfeld (2012). Deelnemers aan het onderzoek werden direct geïnstrueerd of beleefd verzocht om tegen hun medestudent te liegen dat de verrichte abacus-taak plezierig was. De hoofdhypothese werd bevestigd: na het liegen vertoonden deelnemers met een laag percentage psychopathische kenmerken tekenen van cognitieve dissonantie, terwijl deelnemers met meer psychopathische eigenschappen minder gaven van attitudeverandering. Op grond van het al dan niet optreden van een attitudeverandering, is geconcludeerd dat deelnemers met een hoger aantal psychopathische kenmerken minder vatbaar zijn voor het ervaren van spanning na het verkondigen van een leugen. De auteurs stellen dat hoogpsychopathische deelnemers niet of nauwelijks schuldgevoelens hadden na het liegen en dat ze geen dwingende behoefte voelden om pijnlijke gevoelens naderhand te verdringen door zichzelf ervan te overtuigen om iets anders te geloven (Murray, Wood en Lilienfeld, 2012: 533). Zodoende is het mogelijk dat het psychopaten ontbreekt aan schuldgevoel, doordat hun gebrekkige geweten of hun beperkte morele zelfevaluatie hen geen cognitieve dissonantie doet ervaren.

Zodra we inzien dat er een inconsistentie bestaat tussen onze handeling en onze ontoereikende inspanning om te kiezen voor moreel handelen enerzijds, en morele verplichtingen anderzijds, ontkomen we niet aan de stem van onze innerlijke rechter, die ons zelfbeeld beïnvloedt en schuldge-

voelens oproept. Iets dergelijks lijkt zich niet voor te doen bij psychopaten, doordat hun geweten hen niet attendeert op deze inconsistenties.

Het nalaten van het nemen van verantwoordelijkheid voor hun handelen, hetgeen een centraal kenmerk is van het diagnostische portret van psychopaten, kan in het licht van het bovenstaande ook gezien worden als een direct gevolg van het beperkte vermogen tot zelfreflectie van de psychopaat. Het is door middel van dit vermogen dat we onze handelingen en de gevolgen van die handelingen aan onszelf toeschrijven. Gewetensvol zijn betekent dat men zichzelf nauwgezet analyseert en bereid is om zich een handeling aan te rekenen. Psychopathische individuen analyseren hun psychologische toestanden niet zorgvuldig en beschikken niet over de zelfkennis die nodig is om een vrije handeling aan zichzelf toe te schrijven. Ze worden gewoonlijk omschreven als personen die weinig aan zelfreflectie doen en andere personen of voorwerpen de schuld geven van hun eigen wandaden.

In het vervolg van dit artikel leg ik uit welke invloed de gestoorde gewetensfunctie van psychopaten heeft op hun competentie om morele kwesties te beoordelen en moreel gemotiveerd te worden.

2.2 Incompetentie in het beoordelen van morele kwesties

De vraag of psychopaten beschikken over morele kennis en in staat zijn om oprechte morele oordelen te vellen is onderwerp van uitvoerige discussie. Blairs beroemde onderzoek wordt dikwijls aangehaald ter onderbouwing van de stelling dat psychopaten geen normatieve morele kennis bezitten en niet in staat zijn om waarachtig moreel te oordelen. Blair (2005: 59) vat de onderzoeksresultaten als volgt samen: wanneer de regels die grensoverschrijdend gedrag verbieden weggenomen worden, is 'de kans veel kleiner dat psychopaten een onderscheid maken tussen de schending van morele normen en de overtreding van conventies'.

De recente studie van Aharoni, Sinnott-Armstrong en Kiehl (2012) suggereert dat we over onvoldoende data beschikken om te concluderen dat psychopaten het onderscheid tussen het morele en het conventionele niet kunnen maken: wanneer hun wordt verteld dat precies de helft van de beschreven handelingen reeds als immoreel aangemerkt is, maken psychopaten het onderscheid even goed als anderen. Om deze reden trekken de auteurs de conclusie dat psychopaten geen gebrek hebben aan 'specifiek morele kennis' (Aharoni, Sinnott-Armstrong en Kiehl, 2012: 10).

Niettemin is de gangbare manier om het onderscheid tussen het morele en het conventionele te definiëren om uiteenlopende redenen in twijfel getrokken. Zo is er beweerd dat een dergelijke distinctie in het geheel niet

bestaat en dat morele overtredingen niet autoriteitsonafhankelijk zijn (Shoemaker, 2011). Het laatste wordt ook bevestigd door resultaten van een onderzoek door Kelly, Stich, Haley, Eng en Fessler (2007): het merendeel van de deelnemers was niet van mening dat overtredingen die leed tot gevolg hebben autoriteitsonafhankelijk zijn. Omdat morele regels doorgaans geacht worden los te staan van de autoriteit van enig individu of instituut, roepen deze bevindingen vragen op over de manier waarop het onderscheid tussen moraliteit en conventie gewoonlijk begrepen wordt.

Er bestaan ook enkele andere empirische resultaten die de bewering schragen dat psychopaten het verschil tussen het moreel juiste en onjuiste kennen. Hierbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan het onderzoek waarin gebruik wordt gemaakt van Greenes dilemma's (Cima, Tonnaer en Hauser, 2010). De resultaten ervan doen vermoeden dat het begrip van juist en onjuist bij psychopaten niet verschilt van dat van normale personen: ook psychopaten beoordelen onpersoonlijke gevallen als toelaatbaarder. Verder zijn er onderzoeken die gedeeltelijke ondersteuning bieden voor de stelling dat psychopaten geen afwijkingen vertonen in hun moreel redeneren. Zo is vastgesteld dat psychopaten hypothetische morele scenario's op dezelfde wijze beoordelen als anderen. Het verschil openbaart zich specifiek bij de morele evaluatie van ongevallen – ze hebben alleen handelingen met neutrale intenties en schadelijke gevolgen beoordeeld als minder verwijtbaar (Young, Koenigs, Kruepke en Newman, 2012).

Een oudere studie laat zien dat de antwoorden die psychopaten geven op morele dilemma's gelijke tred houden met de antwoorden van andere mensen, maar wel uitsluitend wanneer sprake is van een meerkeuze-opzet (Simon, Holzberg en Unger, 1951). De auteurs van deze studie hebben geconcludeerd dat psychopaten alleen dan van niet-psychopaten afwijken in hun morele oordelen wanneer ze geen aanwijzingen krijgen (Simon, Holzberg en Unger, 1951: 147).

Tezamen bezien lijken deze studies te suggereren dat psychopaten op zijn minst kennis hebben van wat in het algemeen beschouwd wordt als moreel juist of onjuist en dat ze geneigd zijn morele kwesties op dezelfde wijze te evalueren als anderen, in het bijzonder wanneer ze enkele aanwijzingen krijgen. Met andere woorden, als er enig gebrek is in hun morele redeneervermogen, dan is dit niet zo evident als men zou verwachten op grond van hun immorele gedrag. Blijkbaar hebben psychopaten dus toch de competentie om te beoordelen welke morele verplichtingen anderen hebben.

Zoals gezegd veronderstelt de Kantiaanse opvatting van het geweten zekere kennis van het moreel juiste en onjuiste; het correct functioneren

van het geweten stelt ons in staat om de overtuiging te vormen dat een voorgenomen handeling in een gegeven situatie moreel juist is. Deze opvatting van het geweten helpt ons beter in te zien welk aspect van het rationele oordeelsvermogen van psychopaten deficiënt is en waarom er van hen gezegd wordt dat ze geen oprechte morele oordelen vellen. Psychopaten weten wat morele standaarden zijn en lijken in staat te zijn om deze correct toe te passen bij het evalueren van andermans handelingen, maar als gevolg van hun gebrekkige reflectieve vermogen tot morele zelfevaluatie ondervinden ze toch onoverkomelijke problemen bij het toepassen van morele standaarden op zichzelf.

Deze verklaring is ook geheel in lijn met Cleckleys (1976: 346) klinische observaties: '[D]e psychopaat beschikt in de regel over een goed (soms zelfs uitstekend) oordeelsvermogen wanneer het gaat om theoretische situaties'; 'Zolang de test verbaal of anderszins abstract is, zolang hij niet direct participeert, laat de psychopaat zien dat hij van de hoed en de rand weet'; 'Hij is in staat om wijze besluiten voor te leggen – niet uitsluitend met betrekking tot anderen, maar ook aangaande hemzelf zolang hem gevraagd wordt wat hij zou doen (of zou moeten doen, of van plan is te gaan doen)'. Voorts laat Trevethan en Walkers (1989) onderzoek zien dat er significante groepsverschillen zijn tussen psychopathische en niet-psychopathische jongeren waar het aankomt op *real-life* moreel redeneren: in het bediscussiëren van persoonlijk ervaren dilemma's zijn psychopaten veel meer gericht op hun zelfzuchtige overwegingen.

Bezien vanuit Kantiaans oogpunt geschiedt het vaststellen van de moreel juiste handelwijze door middel van maximes en controleert het geweten dit proces door het beoordelen van de drijfveren die aan de basis liggen van onze maximes. De stelling is dan dat psychopaten niet in staat zijn om morele maximes aan te nemen doordat hun geweten hen niet bewust maakt van de obstakels die het aannemen van deze principes in de weg staan; het disfunctionele geweten van psychopaten maakt het voor hen onmogelijk om morele maximes te hanteren, waardoor ze alleen die handelingsprincipes kunnen kiezen die, in Kants termen, slechts kunnen leiden tot 'rechtmatige' handelingen. Anders verwoord: vanwege hun onrealistische zelfevaluatie zijn psychopaten niet bij machte om zichzelf morele principes op te leggen die leidend zouden moeten zijn in hun keuze-processen.

Psychopaten worden gewoonlijk omschreven als mensen die weinig op zichzelf reflecteren en hun onderontwikkelde vermogen tot morele zelfbeoordeling lijkt aan de basis van hun gebrek aan ware zelfkennis te liggen. Zonder zorgvuldige morele reflectie op zichzelf – hun psychologische ge-

steldheid, hun eigen handelingen en de manier waarop ze die beoordelen – schieten ze tekort in het aannemen van moreel verantwoorde handelingsprincipes. Bovendien lijkt het erop dat psychopaten niet kunnen optreden als competente morele beoordelaars: ze analyseren hun psychologische condities (gevoelens, neigingen en dergelijke) onvoldoende en zien alles slechts in het licht van hun egocentrische overwegingen. Bijgevolg nemen ze alleen die principes aan die gebaseerd zijn op hun neigingen en gevoelens. Met andere woorden, ze lijken niet in staat te zijn zichzelf Kantiaanse morele principes op te leggen.

Afgezien hiervan is het mogelijk dat psychopaten niet kunnen beseffen dat ze plichten hebben. Hun geweten schijnt ze niet ontvankelijk te maken voor de bindende kracht van moraliteit, waardoor ze zich niet gebonden voelen aan de eisen der consistentie. Normaal gesproken voelen we een zeker ongenoegen wanneer we ons realiseren dat een van onze voorgenomen handelingen onverenigbaar is met morele regels. Voor psychopaten lijkt dit echter niet op te gaan.

Het gebrek aan daadwerkelijk moreel zelfbewustzijn maakt dat psychopaten niet in staat zijn om zichzelf te binden aan morele doelen, of niet bij machte zijn om te besluiten tot handelen overeenkomstig morele eisen. Ze lijken het perspectief van iemand die om andere redenen dan uit louter eigenbelang opereert niet aan te kunnen nemen – het perspectief van de *rechter* die zijn eigen karakter en handelingen beoordeelt vanuit *moreel oogpunt*. Om deze reden kunnen psychopaten zich geen morele doelen stellen door zichzelf principes op te leggen die leidend zouden moeten zijn in het vormen van beslissingen tot handelen. Ze schijnen te weten wat beschouwd wordt als moreel juist en onjuist, zouden deze kennis kunnen toepassen bij het beoordelen van andermans (en wellicht hun eigen) morele dilemma's, maar uitsluitend in hypothetische situaties.

Kants theorie van het geweten biedt een aanvullende verklaring voor de manier waarop het beperkte zelfreflectieve oordeelsvermogen van psychopaten hen belet oprechte morele oordelen te vellen. Door de verdicten van het geweten toetsen we de mate van subjectieve geldigheid van onze oordelen of gaan we na in hoeverre we iets daadwerkelijk voor waar houden. Op vergelijkbare wijze als Kants inquisiteur lijken psychopaten persoonlijke morele overtuigingen te ontberen en brengt hun geweten hen niet tot een overtuiging aangaande de morele onjuistheid van een voorgenomen handeling in een gegeven situatie. Sterk verminderde gewetensfuncties van psychopaten verhinderen dat ze zich realiseren en aanvaarden dat morele standaarden op hen van toepassing zijn. Vanuit hun egocentrische oogpunt is het voor hen volmaakt acceptabel om te doen waar anderen voor

terugdeinzen. Omdat hun geweten disfunctioneel is, lijken psychopaten slechts in staat handelingen uit te voeren die alleen ogenschijnlijk moreel zijn, oftewel 'rechtmatig'.

2.3 Ongevoeligheid voor morele overwegingen

Psychopathie komt voornamelijk onder onze aandacht als manifestatie van een verbluffende ongevoeligheid voor morele overwegingen. Er zijn verschillende verklaringen voor het feit dat psychopaten onbewogen blijven onder morele eisen en zorgen. Onder de aanname dat cognitieve en motivationele niveaus helemaal gescheiden zijn, beweren sommige auteurs dat psychopaten alleen door hun emotionele gebreken motivatie missen om te gehoorzamen aan hun morele oordelen. Zo stelt Adina Rokies (2008: 202) dat psychopaten bekend zijn met het moreel juiste en onjuiste, maar niettemin ongemotiveerd zijn om moreel te handelen. Deze externalistische benadering van morele motivatie is aangevochten met het argument dat psychopaten niet gemotiveerd zijn om moreel te handelen omdat ze überhaupt geen waarachtige morele oordelen vellen. Prinz, bijvoorbeeld, betwist dit verklaringmodel door te betogen dat het onmogelijk is om morele oordelen te vormen zonder motivatie tot moreel handelen: omdat morele oordelen gegrondvest zijn op emotie zijn ze inherent motiverend.

De bestaande benaderingen veronachtzamen echter de beperking in het vermogen tot morele zelfreflectie en het verband tussen dit vermogen en bepaalde emotionele reacties. Het is ook mogelijk dat het geweten van psychopaten niet een soort affectieve overtuiging in hen oproept over de juist- of onjuistheid van de handeling in kwestie, zodat ze de persoonlijke morele overtuigingen missen die hen zouden aanzetten tot moreel handelen.

Zoals uiteengezet is het ook als gevolg van hun verzwakte morele zelfbewustzijn en hun onvermogen om hun morele waardigheid in te schatten dat psychopaten zichzelf hun wandaden niet aanrekenen en geen schuldgevoel kennen. Ze ervaren niet de onaangename, dwingende behoefte om hun manier van denken en handelen te veranderen, omdat hun immorele gedrag nauwelijks invloed heeft op hun zelfopvatting. Cleckley (1976: 351) trekt op basis van zijn klinische ervaring de radicale conclusie dat psychopaten een specifiek inzicht missen: '[N]iet alleen een gebrek aan, maar klaarblijkelijk een totale afwezigheid van zelfbeoordeling als reële en roerende ervaring'.

Alsof de volledige morele dimensie ontoegankelijk is voor psychopaten – hoog-intelligent of niet – laten morele overwegingen hen koud omdat ze

zich geen morele doelen eigen kunnen maken, niet in staat zijn zichzelf als moreel te zien en geen morele zelfevaluerende gevoelens beleven. Ze kunnen hun kennis van wat beschouwd wordt als juist en onjuist niet vertalen in morele principes die hun keuzes zouden moeten leiden.

Concluderend: de morele incompetentie van psychopaten is gelegen in hun onvermogen om morele standaarden toe te passen op hun eigen geval door zichzelf morele doelen te stellen – ze vellen geen oprechte, morele oordelen in *real-life* situaties vanuit een eerste persoonsperspectief. Zonder deugdelijk zelfinzicht kunnen psychopaten geen morele principes opvatten en deze toepassen op persoonlijke dilemma's in het echte leven, niet correct bepalen of ze verantwoordelijk zijn voor hun handelingen en geen volledige ervaring hebben van bepaalde zelfevaluerende gevoelens. Dit is de reden waarom ze ongevoelig voor morele overwegingen blijven en waarom hun kennis van wat beschouwd wordt als moreel toelaatbaar en verwerpelijk nooit wordt teruggekoppeld naar een gedragsverandering.

Wanneer het geweten begrepen wordt als de specifiek reflectieve capaciteit voor morele beoordeling van het zelf, biedt het de mogelijkheid rekenschap te geven van de onderlinge relatie tussen enkele kernsymptomen van psychopathie, zoals een uitvergroot gevoel van eigenwaarde, het afschuiven van schuld, de afwezigheid van schuldgevoelens en egocentriciteit. Een disfunctioneel geweten lijkt deze symptomen te onderschrijven.

3 Het specifiek rationele deficit van psychopaten en de implicaties ervan voor het rationalisme-sentimentalisedebat

De toepassing van de Kantiaanse theorie van het geweten creëert een nieuw perspectief in het debat over de vraag of empirische gegevens over psychopathie sentimentalisme dan wel rationalisme onderschrijven. Ten eerste laat de implementatie zien dat niet alleen sentimentalisme, maar ook rationalisme zijn verklarende kwaliteiten heeft. Zoals we gezien hebben kan het rationalisme ook uitleggen waarom psychopaten niet beschikken over moreel-motiverende kracht. In plaats van te stellen dat het gebrek aan negatieve emoties bij psychopaten verantwoordelijk is voor hun onvermogen om overtuigingen te vormen als 'Ik dien die handeling te voorkomen of te vermijden' (Prinz 2006: 36), zouden rationalisten kunnen beweren dat psychopaten niet in staat zijn om zich verplicht te voelen als gevolg van hun ontoereikende morele zelfbeoordeling. Hun geweten brengt hen niet tot een affectieve overtuiging dat ze bepaalde handelingen moeten

vermijden. Dit is waarom psychopaten geen zelfevaluerende emoties ervaren, niet emotioneel reageren op de schending van morele normen en geen aandrang voelen om zich te gedragen op een manier die onaangename gevoelens doet verdwijnen.

Vanuit dit nieuwe standpunt bezien kleven er problemen aan Prinz' verklaring voor de moeite die psychopaten hebben met het onderscheid tussen het morele en het conventionele. Door te beweren dat morele overtredingen ons slecht doen voelen als gevolg van onderliggende emotionele disposities, lijkt hij uit te sluiten dat het zelfreflectieve oordeelsvermogen in staat is bepaalde zelfevaluerende gevoelens te triggeren. Voorts, gegeven de recente kritiek op het onderscheid tussen het morele en het conventionele en andere studies over de manier waarop psychopaten morele kwesties benaderen, is het zelfs twijfelachtig of zowel rationalisten als sentimentalistten veel waarde zouden moeten hechten aan de resultaten van Blairs onderzoek.

In Nichols' optiek slaagt het rationalisme er niet in te verklaren welke rationele capaciteit ten grondslag ligt aan het vermogen onderscheid te maken tussen morele en conventionele overtredingen. Bovendien stelt Nichols dat het rationalisme geen rekenschap geeft van 'de cognitieve mechanismen' die zowel 'verstoord zijn bij psychopathie' als noodzakelijk zijn voor het tot stand brengen van 'de correlatie tussen morele oordelen en morele motivatie' (Nichols 2002: 295). Hij houdt vol dat rationalisten in psychopaten een rationele tekortkoming moeten vinden die een verklaring geeft voor het gebrek aan moreel oordeelsvermogen dat niet aanwezig is bij mensen die het onderscheid tussen moreel en conventioneel wel kunnen maken.

Om aan te tonen hoezeer psychopaten een bedreiging vormen voor het rationalisme, verwerpt Nichols de bestaande rationalistische pogingen om deze rationele tekortkoming uit te leggen. Voor Nichols is de verklaring noch gelegen in gebrekkig vermogen om andere perspectieven in te nemen, noch in een falen van de algemene rationele vermogens. Allereerst brengt hij het argument naar voren dat psychopaten beschikken over de nodige vaardigheden om andere perspectieven in te nemen, omdat ze anders niet succesvol zouden kunnen zijn in het manipuleren van anderen. Ten tweede stelt hij dat de bewering dat psychopaten lijden aan een zekere algemene tekortkoming in rationaliteit een adequate karakterisering van deze tekortkoming vereist. Volgens Nichols is een dergelijke benadering nog niet in de literatuur verschenen. Nichols (2002: 295) beschrijft een ander rationalistisch alternatief als 'bij uitstek onaantrekkelijk': het idee dat psychopaten 'slechts overtuigd dienen te worden, vermoedelijk door

argumenten, van de uitgangspunten van moraliteit'. Hij werpt dit voorstel subiet van tafel door te refereren aan Hares opmerking dat geen enkel behandelprogramma voor psychopathische individuen tot dusver effectief is gebleken. Omdat hij van mening is dat er geen verschil in rationele capaciteit is tussen psychopaten en normale personen, beschouwt hij het verschil in affectieve responsen op letsel aan anderen als cruciaal voor het verklaren van de moeite die psychopaten hebben met onderscheid tussen het morele en het conventionele.

Desalniettemin stelt de uiteenzetting uit de vorige sectie Nichols' bezwaren in de waagschaal. Zoals gesuggereerd wordt het psychopathische gebrek aan morele overtuigingen die hen zouden moeten aanzetten tot moreel handelen niet uitsluitend veroorzaakt door hun affectieve beperkingen. Bovendien zou een rationalist ook kunnen volhouden dat psychopaten alleen maar onbekwaam zijn in het aannemen van een moreel gezichtspunt – dat ze zich niet kunnen verplaatsen in de positie van de rechter die op zichzelf reflecteert en die zijn morele waardigheid realistisch inschat. Rationalisten kunnen tevens beweren dat psychopaten een specifieke rationele tekortkoming vertonen die gelokaliseerd is in hun reflectieve capaciteit tot zelfbeoordeling die zelfevaluerende emoties oproept. Het geweten lijkt een soort cognitief mechanisme te zijn dat Nichols over het hoofd ziet, of waarvan hij meent dat het onmogelijk te vinden is. Daarom kunnen we de bewering dat psychopaten niet afwijken in rationele vermogens – zelfs als we de recente kritiek op het onderscheid tussen moraliteit en conventie terzijde schuiven – niet als uitgangspunt nemen voor een verklaring voor het feit dat er van psychopaten gezegd wordt dat ze slecht scoren op taken die het moraliteit-conventieonderscheid betreffen.

Sommige rationalistisch georiënteerde benaderingen vertrekken vanuit een andere invalshoek. Neem bijvoorbeeld Maiboms theorie dat psychopaten lijden aan een algemene rationele tekortkoming. In haar argumentatie dat er iets mankeert aan de praktische rede van psychopaten, wijst Maibom op bewijs voor een aantal cognitieve tekortkomingen in psychopathische individuen, zoals hun verkorte concentratieboog en hun 'enorm opgeblazen idee van hun eigen kunnen' (2005: 242). Volgens haar is het in feite het instrumentele redeneervermogen van psychopaten dat beknot is en lijden ze niet aan conceptuele gebreken (Maibom 2005: 246). Hierdoor lijken psychopaten toch te weten wat hun plicht is, ook al vertonen ze een mankement aan hun instrumentele rede.

Deze benadering zou betwist kunnen worden door te wijzen op de uitzonderlijke manipulatieve vaardigheden van psychopaten, of door in te

gaan op het bestaan van witteboordenpsychopaten. Psychopaten mogen dan wel goed zijn in het manipuleren van anderen en in het bereiken van hun eigen doelen, maar zelfs als we aannemen dat alle psychopaten lijden aan een gebrekkige instrumentele rede, lijkt dit rationele deficit niet de hoeksteen van hun amoraliteit te zijn.

In plaats van dit rationele gebrek zou het armzalige zelfreflectieve oordeelsvermogen van psychopaten verantwoordelijk kunnen zijn voor hun morele fouten. Het toepassen van Kants theorie van het geweten om psychopathische morele incompetentie te verklaren biedt een nieuw alternatief voor het verdedigen van de positie van rationalisme in het huidige debat.

Bibliografie

- Aharoni, E., W. Sinnott-Armstrong, en K.A. Kiehl (2012) Can Psychopathic Offenders Discern Moral Wrongs? A New Look at the Moral/Conventional Distinction, *Journal of Abnormal Psychology* 12, pp. 484-497.
- Blair, J., D. Mitchell, en K. Blair (2005) *The Psychopath: Emotion and the Brain*. Malden, MA: Blackwell.
- Cima, M., F. Tonnaer, en M.D. Hauser (2010) Psychopaths Know Right From Wrong But Don't Care, *Social Cognitive and Affective Neuroscience* 5, pp. 59-67.
- Cleckley, H. (1976) *The Mask of Sanity: An Attempt to Clarify Some Issues About the So-called Psychopathic Personality*. St. Louis, MO: Mosby.
- Glenn, A., S. Koleva, R. Iyer, J. Graham, en P. Ditto (2010) Moral Identity in Psychopathy, *Judgment and Decision Making* 5, pp. 497-505.
- Hare, R. (1991) *The Hare Psychopathy Checklist – Revised*. Toronto, Multi-Health Systems.
- Hare, R. (1993) *Without Conscience: The Disturbing World of Psychopaths Among Us*. New York: Guilford.
- Kant, I. (1991-) *The Cambridge Edition of the Works of Immanuel Kant* (P. Guyer en A. Wood red.). New York: Cambridge University Press.
- Kochanska, G., en N. Aksan (2006) Children's Conscience and Self-Regulation, *Journal of Personality* 74, pp. 1587-1617.
- Kelly, D., S. Stich, K. Haley, S. Eng, en D. Fessler (2007) Harm, Affect and the Moral/Conventional Distinction. *Mind & Language* 22, pp. 117-131.
- Kennett, J. (2002) Autism, Empathy and Moral Agency, *Philosophical Quarterly* 52, pp. 340-357.
- Kennett, J. (2010) Reasons, Emotion and the Moral Judgement in the Psychopath, in: L. Malatesti en J. McMillan (red.), *Responsibility and Psychopathy: Interfacing Law, Psychiatry and Philosophy*, Oxford: Oxford University Press, pp. 243-259.
- Maibom, H. (2005) Moral Unreason: The Case of Psychopathy, *Mind & Language* 20, pp. 237-257.
- Murray, A., J. Wood, en S. Lilienfeld (2012) Psychopathic Personality Traits and Cognitive Dissonance: Individual Difference in Attitude Change, *Journal of Research in Personality* 46, pp. 525-536.
- Nichols, S. (2002) How Psychopaths Threaten Moral Rationalism: Is it Irrational to be Amoral?, *The Monist* 85, pp. 285-304.

- Philippi, C.L., en M. Koenigs (2014) The Neuropsychology of Self-Reflection in Psychiatric Illness, *Journal of Psychiatric Research* 54, pp. 55-63.
- Prinz, J. (2006) The Emotional Basis of Moral Judgments, *Philosophical Explorations* 9, pp. 29-43.
- Prinz, J. (2011) Is Empathy Necessary for Morality?, in: A. Coplan en P. Goldie (red.), *Empathy: Philosophical and Psychological Perspectives*. Oxford: Oxford University Press, pp. 211-230.
- Roskies, A. (2008) Internalism and the Evidence from Pathology, in: W. Sinnott-Armstrong (red.), *Moral Psychology (Vol. 3): The Neuroscience of Morality: Emotion, Disease, and Development*. Cambridge, MA: MIT Press, pp. 191-206.
- Shoemaker, D.W. (2011) Psychopathy, Responsibility and the Moral/Conventional Distinction, *Southern Journal of Philosophy* 49, pp. 99-124.
- Simon, B., J.D. Holzberg, en J.F. Unger (1951) A study of Judgment in the Psychopathic Personality, *Psychiatric Quarterly* 25, pp. 132-150.
- Thagard, P., en T. Finn (2011) Conscience: What is Moral Intuition?, in: C. Bagnoli (red.), *Morality and the Emotions*. Oxford: Oxford University Press, pp. 150-170.
- Trevethan, S., en L. Walker (1989) Hypothetical Versus Real-life Moral Reasoning Among Psychopathic and Delinquent Youth, *Development and Psychopathology* 1, pp. 91-103.
- Vujošević, M. (2014) Conscience as the Rational Deficit of Psychopaths, *Philosophical Psychology* 28, pp. 1219-1241.
- Vujošević, M. (2014) The Judge in the Mirror: Kant on Conscience, *Kantian Review* 19, pp. 449-474.
- Young, L., M. Koenigs, M. Kruepke, en J.P. Newman (2012) Psychopathy Increases Perceived Moral Permissibility of Accidents, *Journal of Abnormal Psychology* 121, pp. 659-667.

Over de auteur

Marijana Vujošević promoveerde in juni 2017 aan de RU Groningen op een proefschrift over de relevantie van Kants morele psychologie. Ze publiceerde in internationale tijdschriften over het geweten: “The Judge in the Mirror: Kant on Conscience” (in *Kantian Review*) en “Conscience as the Rational Deficit of Psychopaths” (in *Philosophical Psychology*).